

Մ Ո Ւ Մ Ա Յ Ք Մ Ա Ս Ե Ա Յ Չ Ա Յ Ն Ը Ն Կ Ե Ր Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԹԳՈՍՏՈՍ 10

1864 Բ. ՏԱՐԻ

ԹԻԻ 27

Ս Է Ր

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔ

Սէրն է աշխարհի տէրութեան սանձը բռնողը . ամեն տեղ կուղղէ իւր ընթացքը . երկրիս խառն 'ի խառն վիճակի խառարը ցրուող լոյս մը ունի իր հետը , իր ձայնը բոլոր բնութեան մէջ կը հնչէ : ՈՐՓԷՈՍ

Այս կիրքը առաքելի ընողը լոկ աւանդութիւնն է :

ՊԵՐՆԱՐՏԷՆ ՏԸ ՍԷՆ ԲԻԷՐ

Այս օրէնքը տիեզերաց կեանքն է : Մենք ամեն տեղ , այսինքն՝ առաջին աստիճանի արարածներէն մինչեւ վերջին աստիճանի արարածոց վրայ կը գտնենք զանի նիւթով եղանակաւորուած եւ հոգւով աստուածային համարուած : Անի իբր ազգացեղութիւն զանգուածիկները իւրեն կը քաշէ . իբր ձգողութիւն աշխարհները կը պաշտպանէ . իբր պաշտպանող զօրութիւն բնութիւնը կը նորոգէ . իբր զգացում անվախ ճանը կը բանայ մեզ : Այսպէս օրէնքը քիչ քիչ

իր երկրաչափական ձեւերէն նահանջուելով՝ ձգողութենէն սիրոյ կ'անցնի , եւ արդէն տընկոց եւ անասնոց մէջ անի զուարճութեան հըրապոյր մըն է :

Տունկերուն մէջ քանի մը ժամու միութեան համար ճարտար գործեր ստեղծելը կը տեսնենք : Անոնց վրայ գտնուած հոտը , ձեւը , գոյնը , գեղեցկութիւնը , ճոխութիւնը բնաւին արժէք չունին իր առջին , ամեն բան կը փոխէ եւ կը կորսնցընէ , որպէս թէ գիտնար որ այնուհետեւ աչքեր կը բացուին տեսնելու եւ հոգիներ զարմանալու : Ասոնք ոսկիէ սիւներ , զրմբուխտէ պալատներ , թաւիշակազմ անկողիններ եւ ծիրանագոյն վարագոյրներ են . զեփիւռն է որ բոլոր այս բունները կը խռովէ , բոլոր այս ասուեղէնները կը յուզէ , բոլոր այս անուշահոտութիւնները կը սփռէ եւ վերջապէս կը նուազէ բոլոր այն ներգաշնակութիւնները , որոնք բնութեան յաւիտենականաբար դէպ 'ի երկինք ուղղած հեշտասէր հառաչանքներն են :

Եւ երբ գաղտնիքը կը լրանայ , նոր տարի մը կը շնորհուի երկրիս : Արկիրս այս սիրուն

տեսարաններուն մէջ կեանք կառնու : Աքան-
չելի՛ բան . արդէն զինքը գեղեցկացնող բոլոր
գանձերը հունտերուն մէջ պահուած են . զո-
րոնք սէրը կ'արգասաւորէ :

Տունկերէն անասունները՝ տեսարանը կը կեն-
դանանայ եւ կեանքը կը տարածի : Ահա ասիկ
երրորդ աշխարհ մը՝ ուր զուարճութիւնը
ձայն կառնու , բոլոր էակները մէկգմէկ կը կան-
չեն եւ մէկգմէկ կը բնորոշեն , թռչունը կեր-
գէ , որդը կը բզզայ , առիւծները ժողովուած ի-
րենց սոսկալի շառաչիւններովը անապատները
կը թնդացնեն : Հոս կսկըսի սէրը , երկրաւոր
եւ վաղանցուկ սէրը , եղանակի մը , օրուան մը ,
ժամու մը սէրը . եւ երբ այս ժամը անցնի , առ-
իւծները որջերնին կը քաշուին , թռչունը իր
փայլուն փետուրները կը կորսնցնէ , սոխակը եր-
գելէ կը դադրի եւ գեղեցկութիւնն ալ կը թալ-
կանայ , քանզի բնութիւնը անանկ՝ կուգէ :

Բնութիւնը բոլոր էակները հեշտասիրու-
թեան հրաւիրելով , սէրը բազմացնելով անոնց
վայելչութիւնն ալ ժամանակի տակ դրած է
գիտնալով որ ասանկ մեծ ազատութենէ մը վը-
տանդներ կը ծնանի եւ անասնոց միութեան յա-
րատեւութիւնը յաւիտենական պատերազմ , ա-
հադին բազմութիւն , խռովութիւն եւ շփո-
թութիւն կը յարուցանէ :

Մինչեւ այս տեղ օրէնքը դրուած է , թէ-
պէտ միշտ զուարճութեամբ քաղցրացած : Իսկ
մարդուս համար օրէնքը առանց զօրութիւն մը
ըլլալէ դադրելու պարտաւորութիւն մը ըլլալէ
կը դադրի : Իր զօրութիւնը անգամ անվախձա-
նի եւ գեղեցկի զգացման հեշտութիւններով
կաճի . բայց քանի որ կաճի , անի իր ուղղու-
թիւնը կը փոխէ եւ երկրէն երկինք կը բարձրա-
նայ : Մեր վրայ մեռնիլ չուզող իր մը եւ ինք-
իրմէն յաւիտենական երեւցող զգացում մը կը
զարթնու : Մէկգմէկ ճանչցող երկու հոգինե-
րու առաջին տարփումը նոր կեանք մը կոչել է ,
կըսես թէ բնութիւնը սիրոյ անմահութեան
յայտնութիւն մը յարած է :

Ի՞նչ թշուառութիւն . այս մեզի աստուա-
ծային ընող զգացումը կենդանւոյ գործքի մը
հետ կը կապուի : Բնութիւնը մեզ յերկիր կը
կոչէ երկնից հեշտութեամբ , ինչպէս նաեւ եր-
կինք կը կոչէ երկրի ցաւերովը :

Բայց եւ այնպէս մարդս ազատ կը մնայ ,
կրնայ իրեն ներկայացուած հեշտութիւնները

մերժել . կենդանեաց չորածը ինք կրնայ ընել ,
կարող է կեանքը աւանդել խորշի . զուարճու-
թիւն հրամայուած չէ իրեն . եւ թէ որ օրի-
նաց հետամուտ ըլլայ , այն ալ քանզի օրէնք մըն
է , քանզի օրէնքը զուարճութիւն մըն է , քան-
զի օրէնքով կրնայ առաքինութիւն գործել :

Այս կէտին վրայ բնութեան ազդարարու-
թիւնները դրական են . բնաւ մեր կրքերուն
պատրուակ չեն ձգեր . բոլոր չափազանցութիւն-
ները եւ ամուրութիւնը ցոփութեան պէս կը
դատապարտեն , եւ կարգը առաքինութեան եւ
զուարճութեան շնորհալի ներդաշնակութիւն-
ներովը կը հաստատուի : Ահա ասիկ օրէնքը :

Անասնոց մէջ արուաց եւ իգաց թիւը տե-
սակներուն համեմատ կը փոխուի : Արբեմն մէկ
էգի մը համար շատ մը արու կը տեսնենք , ինչ-
պէս մեղուններուն մէջ . երբեմն ալ մէկ արուի
մը համար շատ մը էգեր , ինչպէս թեւաւորնե-
րուն մէջ : Բնութիւնը որ մէկուն վայրագա-
ւիթ մը կու տայ , եւ այլոց ապարանք մը : Ար-
բեմն ալ էգերէն աւելի արունները կը բազմացը-
նէ նախանձաւորութեամբ եւ պատերազմով ցե-
ղերնուն առատութիւնը շարունակ պահելու
նպատակաւ : Ուստի վազրերը , առիւծները եւ
բոլոր վայրենի անասունները իրենց ցանկու-
թեան ժամանակը՝ սոսկալի պատերազմներ կը-
նեն : Արբեմն ալ էգերը արուններէն քիչ մը ա-
ւելի կը բազմացնէ հօտերը միացնելու եւ հան-
դարտ ստացուածքի հրապոյրներով դաղթակա-
նութիւններ հաստատելու դիտաւորութեամբ :

Բայց մարդուս գալով օրէնքը աւելի սրբա-
զան յատկութիւն մը կառնու : Անասնոց մէջ
օրէնքը միայն տեսակներու պահպանութեանը
կը ծառայէ . իսկ մարդոց մէջ անհատին երջան-
կութեանը կը խորհի : Բնութիւնը յաւիտենա-
կանաբար կնկան մը համար մարդ մը եւ մար-
դու մը համար կին մը ստեղծելով եւ արանց
թիւը երկրիս վրայ կանանց հետ հաւասար բռ-
նելով բարոյական օրէնքը կը պաշտպանէ : Ուս-
տի բնութիւնը մեզի ապարանք մը չի տար , այլ
ընկեր մը , եւ այս ընկերն ալ եղանակի մը հա-
մար չի տար , այլ կեանքի համար : Այս մասին
կը ճշմարտի Պլատոնի իմաստալից առածը՝ որ
կինը մարդուն կէսը կը կոչէ եւ հոգի ՚ի ինդիր
հոգւոյ կանուանէ ու մեզի սիրով կատարեալ
կընէ :

Միութիւն ամուսնութեամբ . այս է բը-

նութեան հաստատած օրէնքը, եւ երկրագործ-
դիւ քաղաքականութիւնն ալ այս օրէնքով կը
գտնէ իր կատարելութիւնը:

Ընի Երեւելքը Երեւմուտքէն կորոշէ:

Քանզի մէկ կողմը կը տեսնուի գերութիւն,
վանականութիւն, բարբարոսութիւն, բռնի եւ
կամաւոր անդամահատութիւններ. իսկ միւս
կողմը բարոյական եւ ընկերական ազատութիւն:

Ուր երիտասարդութիւնը սէր չունի, ուր
մարդս ընկեր չունի, ուր տղայք մայր չունին,
հոն քաղաքականութիւն մի՛ բնորոշէ:

Թէ որ սէրը փոքր անբնական շարժում մը
ըլլար, ինչպէս կըսէ Մարք—Օռէլ, մարդս
լոկ անուայ պիտի համարուէր: Ասան որոյ իր
մարդկութիւնը սիրոյ բարոյական զօրութեանը
կը պարտաւորի, եւ ասի այնքան ճշմարիտ է,
որ եթէ մարդս այս զօրութիւնը չի ճանչնայ,
իր մարդկութիւնը իսկոյն կը կորսնցընէ:

Եւ ահա այն ատեն իրեն վերաբերեալ մէկ
մասին մէջ ինքըզինքը կանարգէ, չուզեր կին մը
ունենալ, իր հոգւոյն կէսը կը յապաւէ, եւ ու
րով բարոյականութենէ ալ կը խորշն: Եւ ի՞նչ-
պէս կրնայ ճանչնալ առաքինութիւնը, մինչ-
դեռ իր վառվռուն եւ սիրուն առաջնորդը
կանչըացընէ: Ա՛յ պիտի սովորեցընէ իրեն ան-
մեղութեան շնորհները, սրտի նուիրումները եւ
սիրոյ կեանքն եղող բարեպաշտ զգացումները:
Տե՛ս թէ սէրը ինչպէս փառասիրութիւնը կը
ժխտէ, հարստութիւնը կանարգէ եւ դիւցա-
զանց ընելիք բոլոր զոհերուն պատրաստ է: Սի-
րոյ մէջ մենք սիրոյ աշխոյժ զուարճութիւննե-
րովը չենք զմայլիր, այլ իր նուիրումներովը,
պարկեշտութիւնովը եւ հաւատարմութիւնով
վը. մենք անոր գերազանցութիւնը կը տեսնենք
եւ անոր բարոյական ուրախութիւններն ու չը-
նաշխարհիկ զգացումները կը վայելենք: Մեր
աւելի աղին անուրջները գտնի ոչ թագաւո-
րական պաշտոնները կը տանին եւ ոչ ալ Երե-
ւելեան շուայլ հանգէտները, այլ անտառները
եւ լեռները տնակի մը մէջ. մեզի կերեւայ թէ
բնութեան ամեն բան զանի գեղեցկացընելու եւ
փառաւորելու համար ստեղծուած է: Եւ երբ
առանձին դաշտ մը պտրտած ատեննիս զուար-
ճալի տեսարան մը, հոսուն աղբիւրով պարզ
պարտէզ մը եւ սոխակի երգովը հնչուած ան-
տառ մը տեսնենք, յանկարծ հոն երջանիկ տար-
վաւորներ կը դնենք, եւ զմայլեալ երեւակա-

յութիւննիս այս գեղեցկաշուք տեղուանքը սի-
րոյ յափշտակութիւններով լրացած անմեղ կեան-
քէ մը զատ ուրիշ բան չեներկայացընէր մեր
աչքին:

Մնացեալը հետեւեալ թուով:

ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Տես թիւ 25)

Եւրոպացւոյ գիտնականները խիստ զբա-
ղած են իրենց վրայ դիզուած չարիքներուն
գարմանը գտնելու: Ի՞նչ կեանքեր ինչ իմաս-
տութեան ծախք կըլլան եւ ինչ բազմահատոր
գրքեր կը գրուին բժշկութեան, կրօնի, արհեստ-
ներու եւ գիւտերու վրայ. մարդ եթէ քիչ մը
տեղեկանայ անոնց ըրած յառաջագիմութեանը
աս մասին, պիտի կարծէ թէ՝ ասոնք երկնային
կարողութեան տէր անձինք են. եւ ալ ասոնց
մէջ աղքատութիւն, ամբարշտութիւն, հի-
ւանդութիւն չը կրնար ըլլալ. մարդասիրական
ընկերութիւններուն թիւը չը կայ. որը հիւան-
դաց համար, որը որբի, որը գիտութեան եւ որը
կրօնք տարածելու համար: Բնագէտները ըզ-
բաղեալ են ամեն դժուարութեան հնարքը գրա-
նելու. մեքենագործները կաշխատին ամեն գործ
դիւրացնել հնարագիւտ գործիքներով. անանկ
որ մարդ եթէ ասոնք միայն դիտելու ըլլայ պի-
տի կարծէ որ ասոնց երկիրը դրախտ է: Բայց
մտածելու ենք որ միշտ մեղմիկն է որ մարդու
հանարը կը շարժուի: Իրենց բռնած ծուռ քաղա-
քականութենէն յառաջ եկած չարիքն են որ կըզ-
բաղեցնեն գիրենք գարմանելու: * Եւ աս ըզ-
բաղումը այնքան ստիպողական եւ շատ է որ
կենալու եւ խորհելու ատեն չունին պատճառը
գտնելու. ուստի անոնց վիճակը քննած ատեն

* Եւ հարկաւ չահու համար. ամեն արհես-
տաւոր, բնագէտ, բժիշկ որ չարիքի մը գարմանին
կաշխատի իր շահուն համար, մինչեւ անգամ մար-
դասիրական ընկերութիւնները եւ կրօնի գիրքերը
կրնայ ըսուիլ թէ շահու համար է. աս ընկերու-
թիւններուն մէջ ամեն պաշտօն ամսականով է. եւ
կրօնական գիրքերը ո՛րքան ջերմեռանդ եւ բարե-
պաշտական լինին այնքան մեծ շահ կը բերեն հե-
ղինակին. եւ աս շահը շատ բարեպաշտ հեղինակ-
ներ կը յարուցանէ: Առաքելական քարոզիչին մէկը
որ իր դաւանութեամբը իր անձը նուիրած է իր խը-

նիս աս գիւտերէն եւ հնարքներէն ալ խաբուել
լու չենք . վասն զի աս գիւտերն ու հնարքները
աւելի իրենց վիճակին ձախորդ ըլլալը կը ցու-
ցնեն :

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆԸ

Եւրոպայի առողջութիւնը՝ անոր ապրուս-
տի վիճակը եւ բարոյականը քննած ատեննիս
կրկնութիւն չըլլալու համար կրտսմ որ ընթեր-
ցողը եթէ կը հաճի դիտել թէ ինչ որ կրտսնք
Եւրոպայի վրայ, նաեւ մեր վրայ ճշմարիտ են
այն համեմատութեամբ որչափ որ մենք ալ եւրո-
պականացած ենք . եւ մեր մէջն ալ անոնք որ ա-
ւելի յառաջ գացած են աս քաղաքականութեան
մէջ, աւելի կը կրեն ան փնասները փոքր ինչ բա-
ցառութեամբ որ վերջը պիտի յիշենք : Եսան-
կով ընթերցողը Եւրոպայի վրայ ըսած չարիք-
ներնուս մէջ քայլ առ քայլ յառաջ երթալնիս
դիտելով կրնայ վստահիլ ըսածնուս ճշդութեա-
նը, եւ կրնայ գուշակել որ եթէ Եւրոպայի
ճայրագոյն կրթութեան աստիճանին տիրանամք
նաեւ ճայրագոյն ապերջանիութեան պիտի բաղ-
դաւորինք, քանի մը տղայական զբօսանքներով
գոհ ըլլալով :

Երբ մեր խնդիրն գալով, ժողովուրդի մը
առողջութիւնը կը չափուի նախ անոր երկայ-
նակեցութենէն, երկրորդ հիւանդութեանց
պատճառներու գէմ գնելու կարողութենէն որ
է դիւրին չը հիւանդանալէն . եւ երրորդ հի-
ւանդացած ատենը դիւրին ընթանալէն :

Եւրոպացւոց այսչափ գիտութիւնն ու ապ-
րելու զգուշաւորութիւնն զիրենք մեղմէ ա-

կուած վայրենի աղբին լուսաւորութեանը համար,
իր հայրենիքը այցելութիւն ըրած ատենը ճառախո-
սութիւն մը կրնէ ան աղբին թշուառ եւ հոգեւորա-
պէս խաւար վիճակին վրայ մեծ բազմութեան, եւ
անոնց վճարած մուտքի գինէն մեծ գումար մը կը
շահի : Ասիկա անհամաձայն կերեւայ արեւելեան
ոգիին, բայց կարելի է իրենք չեն զգար թէ ինչ
անպատշաճութիւն կայ ասոր մէջ : Ամերիկայի մէջ
եկեղեցւոյ տիրացուները որ շաբաթը օր մը ժա-
մացասութիւն ունին, վարձքով են . եւ մեր մէջը
քանի որ ամեն կողմէն Եւրոպական քաղաքականու-
թեան կը հետեւինք, պէտք է աղբային պաշտօն-
եայներն ալ այսուհետեւ վարձքով լինին . ես յոյս
չունիմ թէ ուրիշ կերպը կարելի է . թէպէտ հակա-
ռակող կողմը իրաւունք ունի . ան կը փնտռէ հին
արեւելեան ոճը եւ ոգին :

Լեւի երկայնակեաց ըրած չէ* . Ընդհակառա-
կը մէկ երկու նշան կայ որ մեղմէ կարճ կեանք
ունենալնին կը ցուցնեն : Մէկը տղայոց բազմա-
թիւ կոտորածը, միւսը պատանեաց եւ օրի-
որդաց հիւժական ախտէն չարդը, որ երկուքն
ալ իրենք կը խոստովանին . եւ մեր հայրերուն
ատենը մենք չունէինք . աս կոտորածն ու չարդը
հարկաւ անոնց համեմատական տարիքը կիջե-
ցնէ : Իսկ դիւրին չը հիւանդանալու կամ
հիւանդութեանց պատճառներուն գէմ գնելու
կարողութեան կողմանէ որ աստիճան մենէ վար
ըլլալնին, յայտնի կըլլայ ինչ մեծ զգուշութիւն-
ներ ընելու հարկադրուած ըլլալնէն : Եւ մեն
քրտնեւէն վերջը հանդերձի փոփոխութիւն
հարկ է անոնց որ մեր հիները անանկ բան չէ-
ին դիտեր եւ տակաւին անոնց չափ չէին փնաս-
ուեր օրէն . ջերմաչափին ամեն ելլելն ու իջնե-
լը հիւանդութիւն կը բերէ Եւրոպացիին . տես
ինչպէս զգուշութեամբ գոց է պատուհաննին ա-
շուն եւ զարուն . քանի որ ուրիշ աղբերը բաց
համարձակ կը կենան տան մէջ : Աերակուրը տը-
րամաբանութեամբ կուտեն . հազար փիլիսոփա-
յական հետազօտութիւն ընելով թէ ինչ եւ որ
տեսակէն պիտի ուտէ . մեր հիները իրենց հի-
ւանդին ուտելիքին այնչափ քննութիւն չէին ը-
ներ որքան անոնք առողջին կրնեն . բայց
եւ այնպէս անոնց մէջ հիւանդութիւնները մե-
րինէն քիչ չեն : Եւրոպացին նաեւ պարտաւոր
է սեղանէն ելլել կէս կուշտ կէս անօթի եւ
երբ կը տեսնէ որ Օսմանցին կուտէ մինչեւ որ
յագենայ կը կարծէ թէ մեծ փնաս պիտի կրէ
անկէ եւ մոլութեան կուտայ անիկայ . բայց ան
փնաս չը կրեր եւ ինք թէ մոլի ըլլայ թէ չըլլայ
պարտաւոր է, զգուշութիւն ընել եթէ ոչ կա-
րողութիւն չը կայ վերջը մարտելու . եւ մենք ալ
այսուհետեւ անանկ ընելու պարտաւորած եմք
քանի որ ամեն սովորութեամբ անոնց կը նմա-
նինք : Եւ մառնեք տաքուն երբ բնութիւնը նա-
խախնամաբար զովացուցիչ ջրոտ միրգեր կը
պատրաստէ, անոնք անպիտան անժուժկալու-

* Եւրոպացւոց վիճակը քննած ատեննիս պիտի
չը կրնանք ամեն պարագայի կողմէն թէ անոնք մեղ-
մէ վեր ըլլալու էին . ինչպէս անոնք մեղմէ երկայն
ապրող դիւրին չը հիւանդացող եւ դիւրին բժշկուող
կաղմութիւն ունենալու էին, եւ այլն եւ այլն այլ
միայն պիտի յիշենք ինչ կողմէ որ կը տեսնենք մեղ-
մէ վար են :

Թիւն մը կը սեպեն զանոնք ուտելը եւ եթէ Նւ-
րուպացիի տղայ մը քովդ գտնուի սեխ կամ խաղող
կերած ատենդ, չըլլայ որ անոր ալ տաս վասն զի ոչ
թէ մարդասիրութիւն այլ թշնամութիւն կը հա-
մարի ծնողքը անիկա: Նսեւ կը հասկցուի անոնց
դիւրին հիւանդանալը իրենց բժշկի կարօտ ըլ-
լալեն: Բժշկի ծախքը հացագործին ծախքին
պէս մշտնջենաւոր է. ամեն ընտանիք բժիշկ մը
ունի. իսկ մէկը պառկած ատենը հինգ վեց ե-
րեւելի բժիշկներ կերթան կու գան, հիւանդին
տասը տարուան դիզածը տանելով. տուններին
պահարաններին լեցուն է դեղով. վերջապէս
Նւրուպացիին դեղ չը գործածելը եւ տաճկաս-
տանցիին գործածելը բացառութիւն է. անանկ
որ կարծես թէ կազմութիւննին փտած նիւ-
թերէ շնուած խոխուտ չէնք մըն է եւ բժիշկ-
ները բոլորովին կը պորտէին որ չըլլայ թէ հով
մը փչելով ի յնայ. դիտեմ որ իրենք Տաճկաստան-
ցիին անկրթութեանը պիտի տան բժիշկ չը գոր-
ծածելը. բայց եթէ իրաւ Տաճկաստանցիին ի-
րենց չափ կարօտութիւն ունենար բժիշկի
ու չը գործածէր, անտանելի հիւանդոտ վիճակ
մը պիտի ունենային որ չունին: Ուստի բժիշկ-
ներնուն շատութիւնը իրենց դիւրին հիւանդա-
նալուն նշան մըն է:

Ռօտոսքոյի մայր դպրոցն, ու իր նորայուր
փիլիսոփայութիւնները:

Ներարեկարգ դպրոցի մը վիճակը կատարե-
լապէս բարեկարգելու դէմ արձանացեալ ար-
դեւքներուն բուռն բազուկները յաղթահարե-
լու համար ո՞վ կը տարակուսի անձանձիր աշ-
խատութեանց ու մեծամեծ ջանից կարեւորու-
թեանը վրայ, ու երբ այն արդեւքներ իբր առ-
իւծ կատաղի բռնացած բարկութեան շանթեր
կարճրկեն, դարուս լուսաւորութեան շան-
թարգել զրահով որո՞նք պիտի զրահաւորուին,
որ քաջաբար ճակատ յարդարելով պատերազմին
անոնց դէմ: Հարցմանէս բացայայտ իմն է թէ
մոքերնին գիտութեամբ լուսաւորուած, ու
մարդս կենդանեաց կարգէն զանազանող ամե-
նաբարձր ձիրքը, այն է բանաւորութիւնը մը-
շակուածները: Բայց ի՞նչ ցաւ սրտի մեր
ազգին մէջ հազուադիւտ են այնպիսի փափա-
քելի անձինք. եւ եթէ ի՞նչ տեղիս տեղիս գտնը-

ւին ալ նե՛ բարեկարգութեան դէմ կեցող
ձեռքերը չը կրնալ ընկճելովնին յուսահատած,
եւ կամ ուրիշ պատճառէ մը վշտանալով կը ը-
ռեն: Սակայն այս անգամ քաղաքիս դպրոցի
վրայով տեսածներս ու գիտցածներս «անհա-
տին առ ազգն» ունեցած պարտականութենէն
շարժեալ պիտի գրեմ, առ ոչինչ համարելով
հակառակորդաց շանթերը:

Մեր Աւետիս պատուելի Պէրպէրեանն
իր գալէն հետեւ բժոտ հայեցողութեամբ աչքը
ասդին անդին պտրտեցնելով լոյս մը չը կրնար
տեսնել քաղաքիս հրապարակին մէջ, ու իր չը-
լացեալ աչաց հաւատքովը հաստատուելով կըս-
կըսի իր անհամ ու բազմավրէպ տաղանդը դուրս
արտափայլել, անկասկած գոլով իւր կեղծ բաղ-
դին յաջողութեանը: Ուստի սրբոց թարգման-
չաց վրայ որպէս թէ ճառ մը կը գրէ, որն որ
նոյն սրբոց տօնախմբութեան օրը դպրոցին մէջ
ի՛նչերկայութեան մէկ քանի հանդիսականաց
կարդացուելով՝ նուստոս ալ ունկնդիր գտնը-
ւեցայ: Գրութիւնս համառօտութիւնը չի
ներեր, որ նոյն ճառին ճարտասանական կա-
նոններու հակառակութիւնը մի առ մի թուեմ.
յաւէտ կը փափաքէի առ ձեզ յուզարկել հրա-
տարակուելու համար. բայց ճշմարիտը խօսե-
լով ամէցայ. քանզի այս համբաւաւոր հաղա-
րառու (1) պատուելոյն ճառին կցկտուր ցըր-
տութիւնը մինչ ունկնդրած սիրտը սառեցուց,
եւ ի՞նչպէս համարձակիմ զանի հասարակաց
ատենին ներկայացնելու: Երգ ասիկայ այսպէս
թողլով դառնանք եւ տեսնենք իր փիլիսոփա-
յութիւնները:

Այս պատուելին բնական փիլիսոփայու-
թիւն անունով տետրակ մը գրեր է. զոր տաս-
ներկու* մասերու բաժնած է այսպէս. Նրախօ-
սութեան, հանքաբանութեան, տնկաբանու-
թեան, կենդանաբանութեան, մարդակազմու-
թեան, քաղաքական աշխարհագրութեան, մէ-

(1) Հազար դրչ ամսական կառնու այս պատուելին:

* Այս թիւը Նւրուպոյ նկատմամբ համակրա-
կան թիւ մը ըլլալով, որպէս զի ճիշդ տուրիմա ըլ-
լայ իր բաժանումը՝ ելեքտրականութիւնը, մագնի-
տականութիւնը, ջերմաբանութիւնը եւայլն բնու-
թենէն արտաքոնք է սրտուելին. քանզի խնդիր է
թէ այս փիլիսոփայութիւնն Նւրուպացի գիտող հա-
մաձայն է, ուստի եւ ճիշդ է. — ահա բաժանումն
իր ճշգրտութեանը վկայ:

տէօրայք, օգտաչափութեան, ֆիզիզա, մարմին, լոյս, ձայն, ուսումնական աշխարհագրութեան, աստղաբաշխութեան:

Նախ եւ առաջ իր խառն 'ի ճաղանճ բաժանումները քիչ զարմանք չեն բերեր մարդուս չը գիտեմ թէ քաղաքական աշխարհագրութիւնն ի՞նչպէս կամփոփուի բնագիտութեան սահմանին մէջ, երբ անոր սահմանն է « երկրիս վրայ չէ թէ բնութեամբ, այլ մարդկային ճարտարութեամբ գտնուած բաներուն վրայ կը խօսի քաղաքական աշխարհագրութիւնը »:

Ճիշդ չէ՞ սահմանը, պատուելի, ուրեմն մարդկային ճարտարութեանց կամ արուեստից ինչպէս կըսես բնական: Այս տեղ սխալմանց գուբն ինկեր է պատուելին: Յիշեալ տետրակին առաջին երկու մասերը միայն կարգալու բարեբաղդութիւնն ունեցայ. սակայն առաջին անգամ երբ հարց պատասխանի ձեւով տետրակին մէկ քանի պատասխաններուն վրայ խորհրդածեցայ շատ զարմացայ, որ ինքզինքը դարուս Արքիէտէսը ձեւացրնող պատուելին ասանկ աշխարհածանօթ մոլորութիւններով լեցուն տետրակ մը ի՞նչպէս համարձակեր է բանալ ու դասախօսութիւն ընել բնական փիլիսոփայութիւն տիտղոսով, եթէ ես սխալած եմ, ու ինք փորձ բնագէտ մը է՝ բարի, երբ բնագիտութիւնն անգործարանաւոր մարմնոց վրայ տեսնուած երեւութից մեկնութիւնները ու բացատրութիւնները չափաբերութենէն կըսպասէ, անանկ որ կող կը մնայ բնագիտութիւնը եթէ բաժնուի մաթեմատիկայէն. ուրեմն այդ ինչպէս բնագէտ է, որ թերեւս չի տակ չորս գործողութիւնն ալ չի գիտեր, քանզի ալճէպրան, որ համալսարաններու մէջ աշակերտաց մտքերը բարձրագոյն ուսմանց նախապատրաստելու միակ միջոց եւ անհրաժեշտ է, ու ինք ալ իր ճառին միջոցաւ բնական փիլիսոփայութենէն 'ի գաւ ուրիշ բարձրագոյն (չը գիտեմ քանի մղոն) ուսմունքներ աշակերտաց մատակարարել կը խոստանայ. չենք գիտեր ինչպէս գիտնական է, որ ալճէպրան աշակերտաց միտքերը ծանրաբեռնող գիտութիւն մի է ըսելով դպրոցէն արտաքսելու խորհուրդ կը յղանայ, որուն շնորհքէն թէպէտ զուրկ են ընդհանրապէս համազգի դպրոցները, բաց բարեբաղդաբար կը վայելեն զանի մեր աշակերտք:

Զգենք ասիկայ, ու գառնալով մեր փիլի-

սոփայութեանն՝ հարցնենք, թէ

Հ. Ինչո՞ւ համար ծովուն ջուրը աղի է:

Պ. Արարչապետն Աստուած անոր համար աղի ստեղծեր է, որ այնչափ անհամար ձուկներն ու կենդանիները չի հոտին ողջ մնան:

Ծովու ջրոյն աղիութեան պատճառին նըկատմամբ՝ թէպէտ 'ի շնորհս Աւետիս պատուելոյն կուգէի բացատրել, սակայն նախ մահա չերկարելու, եւ երկրորդ մէկ մեծ գաղտնիք մը չըլլալով՝ ընթերցողաց ձանձրութիւն չըլլալու համար զանց կրնեմ, իսկ այս Աղթնոյ մեծահատոր տրամաբանութիւնը կըլլող պատուելին, եթէ իր տուած պատասխանէն հաւաքաբանութիւն մը չկնէ, չը՞ տեսներ որ ճշմարիտ հետեւութենէ մը կամայ յակամայ պիտի հարկադրի կամ անոյ ջրերուն « աղի են » ըսել, եւ կամ անոյ ջրերուն մէջ ձուկ չ'ապրիր »: մինչդեռ գետերէ ու անոյ լիճերէ մեծամեծ կէտեր կելան, որք 'ի սկզբան փոքրիկ հաւկթէ մը ելլելով՝ սնած ու մեծցած են նոյն անոյ ջրերուն մէջ:

Դարձեալ նոյն տետրին մէջ կըսէ, թէ « Հիմալայա եօթը մղոն բարձրութիւն ունի », որն որ ըստ երեւելի աշխարհագրաւոր իր ամենաբարձր գագաթը հազիւ մղոն մը բարձրութիւն ունի: Այսպէս հռչակաւոր լեռան մը բարձրութիւնը մէկին տեղ եօթ դնող աշխարհագրաւոր մը զարմանք չէ, որ քաղաքական աշխարհագրութիւնն ալ բնական ուսմանց կարգը կը դասէ: Դարձեալ նոյն փիլիսոփայութեան մէջ նեղուցի սահման տուած է այսպէս « երկու լեզուներու մէջ տեղէն անցած ջուրը նեղուց կըսուի »: աղէկ կըլլար որ պատուելին այս սահմանը դրած ժամանակ աշխարհացոյցը առջին ունեւելով գոնէ նեղուցները աչքէ անցնէր անգամ մը, քանզի տարտանելի, Չանակ—քալէ եւ այլն լեզուներէ կազմուած չեն, ուրեմն նեղուց չեն ասոնք:

Ներկայ գրութիւնն ընելէս առաջ՝ մեր Հոգաբարձու յարգելեաց՝ խոհեմութիւնը յարգելու համար նամակաւ մը ծանուցի, որ այս պատրուակին գէ՛մ արժան եղածը տնօրինեն. եւ եթէ չեն ուզեր հաւտալ պատուելին տգէտ մէկը ըլլալուն՝ ուսումնական ժողովը կազմեն. որպէսզի հերքեմ հոն անոր փիլիսոփայութիւնները. սակայն 'ի լոյ կիմանամք, որ անպատուելոյն պատիւը կարատաւորի եղեր՝ ինձ նը-

ւաստիս դէմն ելելով. ասիկայ եթէ չէ փախուստի ճամբայ թող ըսէ աշխարհ :

Իսկ եթէ գտնուած սխալներուն բոլորն ալ դրի առնուլ ուզէինք նէ՝ մեծամեծ մատեններու պիտի հաւասարէր ներկայս. ուստի առ այժմ այսչափս բաւական համարելով ազնիւ Տէր, կը խնդրեմ որ նամակիս տեղի մի շնորհել յօժարամտէք ձեր ազատ ու պատուական օրագրոյն մէջ, որպէս զի կանխաւ ծանուցած ըլլամ, որ եթէ դպրոցի մշակութիւնն անեղծ ճամբաներու մէջ մոլորելով՝ այսպէս հին, անփորձ ու ծաղրելի վարդապետութիւններու զոհ ուի անշուշտ եմք որ Հայ հասարակութիւնը աշնան եղանակին իր ակնկալած արգասեաց փոխան մօլար որոմներ պիտի համբարէ :

Ձեր ազնուութեանը միշտ սրտակից ճանչնալ կը սիրէ :

Յօհաննէս Ս. Մոմճեան:

ԶԱՆԱԶԱՆՔ

ՀԱՅ ՏԻԿԻՆՆԵՐՈՒ ԱԶԳԱՏԵՑՈՒԹԻՒՆԸ. Ի զուր տեղը ազգասիրութիւն կը քարոզեմք Հայերուն ի զուր տեղը կը հոգնին բերաննիս եւ կը մաշին դրիչնիս. վասն զի քանի որ մեր ազգին իգական մասը յետադէմ է, քանի որ նոցա ճշմարիտ կրթութիւն չի մատակարարուիր եւ քանի որ Հայ կղերը չոր կրօնամոլութեան կառաջնորդէ զանոնք, մեր ընկերական շէնքին մօտալուտ կործանման առջեւն չի պիտի առնուի. Ազգի մը փրկութիւնը մեծամեծ վանքերէ, ուխտատեղիներէ, եկեղեցիներէ, եպիսկոպոսներէ եւ մեծամեծ ժողովականներէ կախումն չունի. Ազգ մը փրկելու եւ յետադիմութենէ ազատելու համար այն ազգին իգական մասը կրթելու է, որպէս զի ժամ մը առաջ կրթեալ մայրերէ կրթեալ զաւակներ երեւան ելնեն :

Ազգի մը համար՝ ազայոց կրթութեան համար որքան որ ջանք կը լինի, որքան որ դպրոցներ կը բացուին եւ որքան որ ստակ կը խարճուին, ասոնց ամենքն ալ պարագը կ'ելլեն թէ որ աղջկանց համար տասն անգամ աւելի ջանք եւ ծախք չը լինի եւ տասն անգամ աւելի դպրոցներ չի բացուին :

Անհար է մեզ համար լուսաւորուիլ, բարեկարգուիլ եւ պատուաւոր ազգաց կարգը

անցնիլ, մինչեւ որ կիներնիս ու աղջիկներնիս օրինաւորաբար չի կրթենք. կանանց ազդեցութիւնը մեծ է եւ զօրաւոր մարդկային ընկերականութեան վերայ, ուստի նոքա ամենէն առաջ եւ ամենէն աւելի պարտին ուսանիլ քաղաքական, ընկերական, ընտանեկան եւ տնտեսական այն ամեն օրէնքները որոնք անհրաժեշտ են որ եւ իցէ ազգային ընկերականութեան մը համար :

Այս մասին որքան խորհուի, որքան խօսուի եւ որքան որ աշխատուի քիչ է, վասն զի արգասիքը հազարապատիկ է եղած աշխատութեանց, քաղցր է միտթարական եւ փրկարար. Հայեր ի զուր տեղը ուրիշ միջոցներու վերայ յոյս մի ունենաք. նոյն իսկ Սահմանադրութիւնը եթէ այս մասին չօժանդակէ անպիտան է եւ վնասակար, նայեցէք մի անգամ եղբայրներ սա մեր իգական մասին անարգութիւնը, նուաստութիւնը եւ վատութիւնը. թէ որ առիւծը բեռ կրելու զիջանի ո՞վ չի վշտանար, հապա ինչպէս հնարաւոր է չի ցաւիլ, չի վշտանալ եւ չարտասուել երբ կը տեսնենք բնութեան ամենէն ազնիւ, ամենէն գեղեցիկ ամենէն աւելի ազդեցութիւն ունեցող մեր մայրերուն, կիներուն, քոյրերուն եւ աղջիկներուն սա անօրինակ նուաստութիւնը. այս ընտիր արարածները այս արականներէն աստիճան մը վեր կատարելութիւն ունեցող էակները, այս մեզի կեանք տուող ընկերներնիս, այսօր մեր ծառայները, մեր հպատակները եւ մեր գերիները եղած են. « կնիկ առինք կըսենք » փոխանակ ըսելու « կենակից մը գտանք » կառնենք զանոնք վրանին իշխելու համար. կառնենք զանոնք, մեր հեշտութիւնը յազեցնելու համար, կառնենք զանոնք՝ մեր կերակուրները եփել տալու, մեր աղտեղութիւնները մաքրելու, ոտքերնիս լուսալու եւ ձեռքերնիս համբուրելու համար. եւ այս ամենը ինչո՞ւ վասն զի չոր հաց մը պիտի տանք նորա, պատու մը հաց որոյ համար շուն մըն ալ քեզ կը շողոքորթէ եւ ոտքերդ կը լլէ, կատու մըն ալ. ամիսս մարդկային դատողութեան որ այսպիսի ապօրինաւոր ընթացքով իւր մայրը, կինը, քոյրը եւ աղջիկը կանաչատուէ եւ կը նուաստացնեն եւ յիմարաբար ընկերական յառաջադիմութիւն կը յուսայ. երկինք կը դայրանայ հարկաւ այս չարեաց վերայ, ուրեմն ինչո՞ւ ամենուն մեծարան

քրն եւ յարգանքն մոռացող կղերականութիւնը այս մասին երկնից կրած զայրոյթը չի մաքրներ իւր պառագամները մոռիկ ընտելներուն . ինչո՞ւ չ'աղաղակեր նա թէ ինչպէս արականք նոյնպէս ալ իգականք հաւասար արարածներ են , միեւնոյն իրաւունքն միեւնոյն ազատութիւնը եւ միեւնոյն պատասխանատուութիւնը ունեցող . ինչո՞ւ համար չեն յայտներ կիներուն իրենց արժէքը , մեծութիւնը եւ կարեւորութիւնը . ինչո՞ւ չեն ուսուցաներ նոցա թէ իրենցմէ կախումն ունի ազգերնուս բարեմասնութիւնները եւ միայն իրենցմէ . ինչո՞ւ չեն յորդորեր զանոնք որ ինքզինքնին ուսման նւերեն , օրինաւոր մայր եւ կողակից լինին . ինչո՞ւ չեն բացատրեր նոցա իրենց նուաստութիւնը , անարգութիւնը եւ վատութիւնը չեն ցուցուներ բոլոր այն ճամբաները որոնցմով իրենք կրնան ազատիլ գերութենէ եւ նուաստութենէ :

Ե՛ւ չեմ գիտեր թէ Հայ կղերականութիւնը ինչ բանի օգտակար է , իրեն անհամուանի քարոզներովն , ուռած փորովն , սրածայր գլխարկովն , լայն հանդերձանքովն եւ փառաւոր մօրուքովն . էշերն անգամ խնդալով ճաթելու իրաւունք ունին մեր ազգին վերայ ուր դեռ այս աստիճան անօգուտ կղերականութեան մը առջեւ երկրպագութիւն կրնենք . . . բայց նպատակնուս չի չեղինք :

Հայեր , ժամ մը առաջ մեր իգական մասը կրթել նայինք . ժամ մը առաջ զանոնք սա անպիտան , անարգ ու նախատինք բերող կացութենէն ազատելու ելլենք եւ մեր թշուառ ազգը բարեկարգելու համար հարկ եղածն ընեմք , որպէս զի բացուի աչուրնին , ճանչնան իրենց արժէքը , իրաւունքը եւ պարտաւորութիւնը : Ե՛ւ ազատենք զանոնք հպատակութենէ , ճառաջութենէ , խոնարհութենէ եւ այլն եւ մեր ընկերները ընենք զանոնք , ուսմանք ու արհեստ մատակարարենք նոցա որ մեր հացին կարօտ չը լինին . . . Եստուած իմ ի՞նչ կատաղի զգացմունք մը կը պաշարէ զիս քանի որ կը խորհիմ որ կանայք լոկ չոր հացի մը համար զմեզ կը սիրեն մեզ կը հպատակեն եւ զմեզ կը շողորմորդեն . հապա կին մը ի՞նչ պիտի զգայ երբ իւր ինչ լինելը ճանչնալէն յետոյ գտնէ որ արուի մը հացին կարօտ է . . . ոչ տաղանդս , ոչ գրիչս եւ ոչ ալ լեզուս կրնայ բացատրուիլ տալ այս անտանելի վիճակին որոյ ենթաւ կայ մը եղած է իգական սեռը , ուստի յուսալով որ այս նիւթիս վերայ ուրիշ ժամանակ աւելի բացայայտ խօսելու կարողութիւն պիտի ունենամ կանցնիմ իմ մէկ մասնաւոր դիտողութիւնս ընել շուկաները ելլող եւ բան ծախու առնող տիկնայց վերայ :

Ներկար ժամանակէ հետե մեծ վիշտ եղած է սրտիս , փողոցներուն մէջ տեսնել այնպիսի Հայ կանայք որոնց թէ հանդերձանքը քաւ-

ուածքնին եւ թէ ընթացքնին մեծ նախատինք է Հայութեան . ասոնց հանդերձանքը այնքան ծիծաղելի է որ մարդ կապչի կը մնայ թէ ի՞նչ պէս չեն տաճար մարդու երեւնալու . ասոնք ալաթուրքայով Օսմանցի տիկիներուն բարեձեւութիւնը եւ վայելչութիւնը չունենալէն ի դատ , թաքթբաժ եւ շլխտի կերպարանք մը ունին եւ Եւրոպական զգեստներով աւելի միմոսներ են քան թէ տանտիկիներ , աղքատ հանդերձանքու մէջ շապուկութիւնը ակներեւ ամեն մէկերնուն վրայ կերեւայ . քիչ ծիծաղելի չէ մէկ քովին ծռած կօշիկ հագնող կին մը տեսնել զուլիւր երկու ոսկի արժէք ունեցող գլխարկով մը . ասոնք ալ անցնինք :

Իմ սրտիս ցաւ եղած ամենէն մեծ կէտը այս մասին Հայ տիկիներուն օտարասիրութիւնը եւ ազգատեցութիւնն է , որոնք երբ շուկայ կելլեն փոխանակ Հայ խանութպաններէ առեւտուր ընելու օտարներէն կրնեն :

Չեմ գիտեր թէ՛ այս մասին ի՞նչ իրաւունք կրնան ներկայացընել . կրնա՞ն ըսել թէ Հայը զիրենք կը խաբէ եւ օտարը չի խաբեր , անշուշտ ոչ , վասն զի Հայէն աւելի օտարը անխղճաբար կրնայ խաբել զիրենք . կրնա՞ն ըսել թէ Հայուն ապրանքը օտարին ապրանքէն գէշ է , ամենեւին , վասն զի Հայն ալ իրեն համար օտար յաճախորդներ ունի որոնց գէշ ապրանք չի կրնար ծախել . հապա ի՞նչ է պատճառը մեր տիկիներուն այս ապօրինաւոր ընթացքնին . ոչ ինչ , լոկ օտարասիրութիւն մը , ափսոս , տեսէ՛ք սա մեր մայրերը , կիները , քոյրերը եւ աղջիկները որ մեր հացն ուտելէն վերջը կերթան օտարաց կուտան իրենց ստակը . այս անխիղճ ընկերատեցութիւնը , այս անօրինակ ազգատեցութիւնը , այս զգուելի ապերախտութիւնը եռշատ անգամ տեսած եմ Պալքազճըլար—պաշի ըսուած շուկային մէջ եւ զայրացած եմ :

Թէ որ Հայ տիկիները կը փափաքին որ երիկ մարդիկ իրենց վերայ լաւ համարում ունենան եւ յարգեն զիրենք , թող այսուհետեւ իրենց առեւտուրը նոցա հետ ընեն , որոնց որ հացը կուտեն , Հայն է որ զիրենք կը սիրէ , կը պաշտպանէ եւ կը կերակրէ , ուրեմն իրենք ալ պարտին իրենց ամեն յարաբերութիւնը Հայու հետ ունենալ եւ ոչ թէ օտարաց հետ , որոնք չէ թէ միայն կը խաբեն զիրենք , այլ ետեւնուն ալ կը խնդան եւ կը ծաղրեն :

ՏՊԱՐԴՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ԲԻՐԻՔՅԱՆ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՅԵՆԱՆՃԸԼԱՐ